

Doktori disszertáció tézisei

Kurdi Krisztina

Galícia és a galíciai zsidóság, különös tekintettel Bredeczky Sámuel
„Reisebemerkungen über Ungern und Galizien” című művére

ELTE BTK
2008

A témaválasztás – Galícia, mint történeti probléma

Galíciát a magyar történetírás és a köztudat is mostohán kezelte, kezeli mind a mai napig, jóllehet a Habsburgok a magyar uralkodók jogán legitimizálták okkupációjukat. Azonban ennél is fontosabb és súlyosabb problémának tekintem azt, hogy a mai magyar köztudatban és sajnos a közbeszédben milyen téveszmék és félreértések kísérik a galíciai zsidóság fogalmát. Tragikus jelenség, hogy napjainkban újra felbukkant a szélsőjobboldal retorikájában, pejoratív jelzőként a „galíciai” fogalma, az egész mai magyar zsidóságra vonatkoztatva ezt a kifejezést. Amellett, hogy politikailag és morálisan elfogadhatatlan a megállapításuk, történelmileg súlyosan téves is, mivel a mai magyar zsidóság jelentősen része egyáltalán nem Galiciából származik. Ennek a disszertációnak legfontosabb célja, hogy bemutassam kik, illetve kik voltak, hol és hogyan éltek a galíciai zsidók.

Galíciáról 1772 és 1918 közötti időszakban beszélhetünk önálló, földrajzi, történelmi egységként. Ebből a 146 évből disszertációm 40 évet ragad ki: az osztrák uralom kezdetétől 1812-ig terjedő időszakot, amely magában foglalja a „főszereplő” Bredeczky Sámuel életét. Életműve és személyisége nem mérhető olyan, szintén hungarus elődökhöz vagy éppen kortársakhoz, mint Bél Mátyás, Tessedik Sámuel, Windisch Károly Gottlieb, Korabinszky János Mátyás vagy Tomka Szászky János, de élete és tevékenysége alkalmas arra, hogy rajta keresztül lássuk és megértsük egy korszak értelmiségi elítélését szellemiségét és magatartását. Bredeczky Sámuel személye magán hordozza a Felvilágosodás-kori magyarországi hungarus értelmiség jellemző vonásait és tipikus szerepvállalását. Bredeczky Sámuel ilyen hungarus - tudatú német volt, aki egyszerre hűséges alattvaló, de patrióta is volt, hű alattvalójaként szolgálta a Birodalmat, de azon belül a Magyarországot is, jóllehet magyarul valószínűleg nem, vagy csak rosszul beszélt. Ennek ellenére magát cipsernek és *magyarországinak* vallotta. Életét valóban nevezhetjük a szó nemes értelmében vett szolgálatnak, ami egyfelől az evangélikus egyház és a hívek szolgálata, másfelől a monarchia - értsd a császár szolgálata volt, és ebben a szolgálatban németiségét összeegyeztethetőnek tartotta a magyar haza iránti patriotizmussal.

Bredeczky Sámuel evangélikus lelkészt, 1805-ben azzal a céllal küldték Galíciába, hogy a protestáns betelepítések ügyét és az evangélikus hitéletet újjászervezze és felügyelje. Ennél azonban sokkal többet tett. A kijelölt feladatain túl foglalkozott még államgazdasággal, népismerettel, földrajzzal, ásványtannal, egyszóval mindennel, amire az államnak, a monarchiának szüksége lehetett. Galíciai évei alatt irodalmi és tudományos szempontból is rendkívül termékenyek voltak: számos cikket, prédikációt, könyvet publikált, és hivatali útjainak élményeit a *Reisebemerkungen über Ungern und Galizien* című művében örökítette meg. Útleírásai sajátos szemszöggön keresztül mutatták be a galíciai osztrák uralom első évtizedeit, a tartomány etnikai viszonyait, természeti és gazdasági adottságait.

Galícia létrejöttének történeti háttere

A Galíciai és Lodomériai Királyság Lengyelország többszöri felosztása nyomán jött létre. A 17. században a lengyel nemesi köztársaság területe még 990.000 km² volt, 1772 előtt már 730.000 km²-re csökkent. Az első felosztás nyomán Poroszországgé lettek a legfejlettebb részek – Kelet - Pomeránia és Nagy - Lengyelország északi része összesen 36.300 km² és mintegy 580.000 lakos, Oroszországhoz 93.000 km² került, 1.300.000 lakossal. Ausztriáé lett a legnépesebb térség, 1772-ben az első felosztáskor 81.900 km²-t és 2.650.000 lakost kapott.

Történelmileg Galícia földrajzi név alatt a Zbrucs és Wisłok folyók közötti területet értjük, itt volt a 1087 és 1200 között a Halics – Volhiniai Fejedelemség. A 13. században már trónviszályoktól és külső támadásoktól terhelt a fejedelemség története. Ezt a belső bizonytalanságot használták ki a magyar uralkodók is, akik többször indítottak hadjáratot Halics megszerzéséért, ami hosszabb-rövidebb időre sikerült is nekik, de tartósan nem tudtak itt berendezkedni. 1205-ben II. András avatkozott be a halicsi trónviszályba, és vezetett többször hadjáratot a fejedelemség ellen. A magyar uralkodók közül ő vette fel először a „rex Galicie et Lodomeriae” címet. Galícia magját két

egykori lengyel terület Vörös-Oroszország és Kis-Lengyelország alkotta. Ez nemcsak két különböző országrészt jelentett, hanem két szláv népességet és két különböző kultúrát: a görög – keletit és a német-rómaid. Vörös-Oroszország már Nagy Lajos korában a Lengyel Királysághoz került. Kis-Lengyelországot, amelyhez a későbbi Nyugat - Galícia is tartozott, a 13. század végétől már nem veszélyeztették a tatár betörések, itt jóval nagyobb volt a népsűrűség, főleg német telepések hoztak létre a városokat. Ezzel szemben a később Kelet - Galiciának nevezett (ukrajnai) területek teljesen másképp fejlődtek. Ez a térség állandó háborúknak volt kitéve, tatár majd török betöréseknek, ennek következtében a népsűrűség alacsony maradt, egy - egy falu nem fejlődhetett az évszázadok alatt folyamatosan, gyakran kellett újraterülpíteni.

A középkori Halics – Volhínia fejedelmei dinasztikus szálon egyre inkább a lengyelekhez kötődtek, katonai téren pedig egyre nehezebben védték ki a tatár támadásokat. A 14. század folyamán a Halics – Volhíniai Fejedelemség története eltérően alakult: Volhínia a litvánok, Halics pedig a lengyelek uralma alá került 1340-ben. A magyar királyok trónigénye a 13. századi előzmények után továbbra is fennmaradt, a mai ukrán történelemkönyvek a Nagy Lajos uralkodása alatti 1370 és 1382 közötti lengyel-magyar perszonáluniót egyébként magyar uralomnak tekintik. A perszonálunió megszűntével a térség egészen 1772-ig a Lengyel Királyság része volt.

Az 1772-es első felosztáskor Ausztria tulajdonképpen három területet kapott: az egykori Vörös - Oroszországot, Auschwitz és Zator Hercegséget és a cipszer városokat. Ez a térség volt a három hatalom között felosztott területek közül a legnépesebb: a 81 ezer km² és 83 ezer km² közötti területen, kb. 2.13 - 2,65 millió lakos élt. 1786-ban Bukovinát is hozzácsatolták Galiciához, ezzel további 10456 km²-rel gyarapodott a tartomány területe. A második, 1793-as felosztásból Ausztria kimaradt, a harmadik - egyben végső - felosztáskor Ausztria azonban újra gyarapodott területileg. 1796-ban az addig porosz kézben lévő Krakkót is megkapták az osztrákok. 1797. január 26-án az újabb szeptérvári szerződéssel zárult le Lengyelország felosztása. A korábbi területhez még 6 új körzetet kapott Ausztria: Krakkó, Kielce, Lublin, Biala, Radom, Siedlce - a Pilica, Visztula és a Bug folyó által határolt vajdaságokat - ezeket 1803- ban közös kormányzóság alatt egyesítették Galiciával. Ezt a

térseget nevezték Nyugat - Galiciának is, megkülönböztetve a már korábbi osztrák kézen levő területektől, melyet Kelet- Galiciának hívtak. Ekkor volt egyébként a legnagyobb területű Galícia, közel 129.000 km².

A Habsburgok azonban nem sokáig örülhettek Nyugat - Galiciának, mivel Napoleon, miután legyőzte a poroszokat és az osztrákokat, 1807-ben létrehozta a Varsói Nagyhercegséget - főleg porosz és osztrák területekből. Ennek következtében Ausztriának le kellett mondania az összes, 1796 - 1797-es szerzeményeiről. Napoleon bukása után azonban Ausztria az elvesztett területeknek egy részét vissza tudta szerezni.

A 19. század közepéig még néhányszor változott Galícia határa: 1818-ban a wadowiczei körzethez tartozó un. Auschwitz - Zator Hercegséget–1900 km² területet – osztrák Sziléziához csatolták, de közigazgatásilag Galícia része maradt. 1846-ban a krakkói felkelés leverése után az 1815 óta a 3 hatalom közös ellenőrzése alatt álló várost és vele együtt még 1100 km²-t Galiciához csatolták. 1849-ben azonban újabb területi veszteséget szenvedett el Galícia, Bukovinából autonóm tartomány lett. Az utolsó területi változás 1866-ban történt, amikor Auschwitz - Zator Hercegség ismét Galícia része lett. Ekkor a tartomány területe 80.200 km² volt, amely a Habsburg birodalom bukásáig már nem változott.

Az új provincia régi, történelmi nevét visszakapta és „Königreich Galizien und Lodomerien” néven került az osztrák közigazgatás alá. Az elnevezéssel kapcsolatban több probléma is felmerült: egyrészt a történelmi Galícia és Lodoméria alatt az egykori Halics és Vlagyimiri Nagyfejedelemséget értjük, de ennek az egykori területnek csak egy részét kapta meg Ausztria. Ha az egykori lengyel területek elnevezését nézzük, akkor a Galícia név Vörös-Oroszországra és a belzi vajdaságra volt érvényes.

A Habsburgok Galíciára vonatkozó politikája

1772. augusztus előtt Galícia jogilag még nem tartozott a Habsburg tartományok közé. Ezért célszerűnek látszott az udvari kancellária igazgatása alá helyezni. Addig, ameddig a terület jogi státusa nem tisztázódott nem lehetett polgári közigazgatást bevezetni.

Az új hatalom Galícia életét gyökeresen megváltoztatta. A tartomány fővárosa az egykori, történelmi főváros, Halics, helyett az akkor 24.000 lakosú Lemberg lett. Lemberg már a középkorban is fontos kereskedelmi központ volt, mivel itt futottak össze a Fekete-tenger felől, Ázsiából, a Balti tenger és Nyugat Európa felé irányuló kereskedelmi útvonalak. Ennek is köszönhette a város etnikai, nyelvi, kulturális sokszínűségét, amelyet egészen a 20. század elejéig megőrzött. Így elmondhatjuk, hogy az osztrákok döntése Lemberg kiválasztásánál helyes volt.

Az 1772-1815 közötti időszakot átmeneti állapotnak tekinthetjük, ez alatt az időszak alatt épült ki az új osztrák közigazgatási rendszer, amely 1918-ig fennmaradt.

Mária Terézia és fia, minden látszólagos hezitálás ellenére igencsak érdekelt volt Lengyelország felosztásában, hiszen mindenképpen pótolni akarták valahonnét a hétéves háborúban elvesztett Sziléziát, hogy helyreálljon a kelet - közép - európai egyensúly. Azonban Galícia tartomány, mint új terület nem érdekelte igazán a Habsburgokat, csupán valamilyen kárpótlást kerestek Sziléziáért, amelyről végleg nem mondtak le egyébként sohasem, állandóan foglalkoztatta a bécsi udvart a gondolat, hogy Galíciát el kellene cserélni valami más területre. Ennek ellenére nagy erővel fogtak hozzá Galiciának a Habsburg Birodalomba való beillesztéséhez, az új osztrák közigazgatás kiépítéséhez. Olyannyira, hogy Galíciát egyfajta kísérleti terepnek is tekintették, ahol az új osztrák „Einrichtungswerk”-t megvalósíthatják. A kifejezés egyébként a korabeli osztrák hivatali nyelvből származik.

Az osztrákok egy 1772. október 16-án kiadott pátenssel eltörölték az egykori lengyel intézményeket és a hivatali apparátust felszámolták. A vajdákat és várnagyokat szélnek eresztették, és csak az alacsonyabb hivatali szinteken dolgozó alkalmazottakat tartották meg ideiglenesen, a folyamatosság

biztosítása érdekében. Helyettük a birodalom közigazgatásával megegyező intézményrendszert dolgoztak ki. Mária Terézia és II. József kormányzásának legfőbb célja a birodalom kormányzásának egységesítése és központosítása volt és ennek megfelelően alakították át Galíciát is. A tartomány igazgatásának élén a kormányzó állt, ezt a tisztséget Galíciában elsőként Anton Pergen töltötte be.

Fontos döntést hoztak az osztrákok a lengyel - most már galíciai - nemességgel kapcsolatban. A lengyel nemesség és a klérus I. Lajos magyar király óta adómentes volt (1374). Ennek fejében viszont kötelesek voltak hadsereget felállítani, illetve maguk is katonai szolgálattal tartoztak, amit azonban az új viszonyok szükségtelenné tettek. Mindenki egyetértett a császári udvarban abban, hogy a lengyel nemesség kiváltságait el kell törölni, vagy legalábbis erősen korlátozni kell. Csupán abban voltak viták, hogy melyek azok a kiváltságok, amelyek esetleg megtarthatók. Az 1775. június 13-i pátens a szlachta jogegyenlőségét eltörölte és két csoportra, rendre osztotta őket: főnemessékre és köznemessékre (lovagokra). Az egyházi méltóságokat is ebbe a két rendbe sorolták be.

Galícia Birodalomba integrálása nem ment egyszerűen, a megkezdett „Einrichtungswerk”-et azonban tovább folytatta a bécsi udvar. Egy 1775. június 5-i pátens alapján minden ottani nemesnek egy nemesi bizottság elé kellett járulnia kötelezően és igazolnia kellett privilégiumai eredetét. Csak az maradhatott továbbra is meg státuszában, aki 150 évre visszamenőleg tudta magát ill. nemességét igazolni. A politikai életben, így a galíciai rendi gyűlésen is csak az vehetett részt, aki valóban Galíciában élt, itt voltak birtokai. A birtoktalan nemesek elvesztették minden kiváltságukat.

Mária Terézia és II. József központosító törekvéseinek egyik legfontosabb eszköze a törvényalkotás volt, amivel a különböző országokból és népekből álló birodalmukat össze akarták tartani. Galíciában is az osztrák törvénykezési mintát vezették be, amelynek bővítését utódaik is folytatták. 1803-ban vezették be az osztrák büntetőtörvénykönyvet, 1811-ben pedig az általános polgári törvénykönyvet.

A zsidóság szerepe és helyzete a lengyel és a galíciai társadalomban

II. József 1773-ban kereste fel először Galíciát, ekkor szembesült először a galíciai zsidóság problémáival, megdöbbentette hatalmas létszámuk és életkörülményeik, amelyek a Monarchia más területeire nem voltak jellemzőek. 1825-ös adatok alapján az egész Monarchiában félmillió zsidó élt, ebből Magyarországon 166000, Csehországban 55100, Morvaországban 29100, Galíciában 250000, tehát a birodalom zsidóságának fele Galíciában élt, az arányokat tekintve ez volt a helyzet 1772-ben is. Nehezítette az új hatalom helyzetét az is, hogy sehol másutt nem rendelkeztek ennyire sajátos státusszal és kiváltságokkal. Ennek gyökereit a középkori Lengyelország történelmében kell keresnünk.

A 12. század folyamán érkeztek nagyobb zsidó csoportok Lengyelországba elsősorban Csehországból és Németországból a keresztes háborúk nyomán kialakult üldöztetések miatt. A lengyel királyok szívesen fogadták őket, 1264-ben Jámbor Boleszláv bocsátotta ki az ún. *káliszi statutumot*. Ennek értelmében a zsidókat a fejedelem kamaraszolgáivá nyilvánították (*servi camerae*), akik kötelesek voltak az uralkodónak adót fizetni. Fontos, több évszázadra meghatározó eleme volt a *káliszi statutumnak*, hogy Boleszláv biztosította a zsidók számára azt a jogot, hogy szabad öngazgatású közösségekbe (*kehilá*) tömörüljenek. Ennek a gyülekezeti struktúrának különleges szerepe volt a zsidóság életében, ezért fontosnak tartottam a disszertációban külön fejezet szentelni a kérdésnek.

Nagy Kázmér (1333-1370) erősítette meg és szélesítette ki a zsidóság privilégiumait, amelyek akkor már az egész Lengyel Királyságra kiterjedtek. Az ő uralkodása alatt gyarapodott a közösségek létszáma a legdinamikusabban, ami részben a Nyugat- Európában dúló pestis elől menekülőknek volt köszönhető, részben III. Kázmér tudatos fejlesztő politikájának. IV. Kázmér (1447-1492) és Báthory István (1576-1586) megerősítették a zsidóság kiváltságait. A 16. században történt a legnagyobb zsidó bevándorlás Lengyelországba, ennek oka a német területeken zajló vallásháborúk, és a spanyolországi zsidók kiűzetése volt. Ilyen körülmények között alakult ki a 16. századra Európa legnépesebb zsidó közössége Lengyelországban.

A zsidóság a 17. századi Lengyelország lakosságának kb. 6-7%-át alkotta. Az 1764-es összeírások adatai alapján a Rzeczpospolita területén 800.000 izraelita élt. Ebből kb. 550.000 fő a Korona, 250.000 fő pedig Litvánia városaiban és falvaiban élt. Kelet felé haladva számuk fokozatosan nőtt és elsősorban a városokban éltek. Így Galiciában is a 18. század végén közel 220.000 zsidóból csak mintegy 40.000 élt falun.

A zsidóság sajátos helyet foglalt el a középkori és koraújkori Lengyelország társadalmában. Sajátosságuk gazdasági és társadalmi helyzetükből és szerepükből fakadt. A parasztság és a nemesek között álltak, a két osztály között mintegy közvetítő szerepet betöltve, bizonyos értelemben a hiányzó középrétegeket pótolták. Elméletben nem rendelkeztek azokkal a jogokkal, amelyekkel a szabad keresztény lakosság, de a gyakorlat mégis ellentmond ennek. A keresztény városi magisztrátusokhoz hasonló szervezeteik teljes hatáskörrel intézték az adott város vagy falu zsidó közösségének ügyeit. A zsidókkal szemben ugyan született számos, jogait korlátozó törvény, de ezeket a valóságban nem tartották be, mivel a lengyel társadalom uralkodó elitjének ez nem állt érdekében. Helyzetük összességében jobb volt a parasztnál, mivel nem voltak jobbágyok, és a szabad költözési joguk miatt a keresztény lakosság is a parasztság fölé állónak tekintette őket. Kétségtelenül nem álltak a földesúri joghatóság alatt sem. Ez a sajátos helyzet tükröződött abban az 1569-ben elfogadott törvényben is, amely kimondta, hogy a kikeresztelkedett zsidók szabad emberként azonnal nemesi kiváltságot kapnak.

Az is megkülönböztette a lengyel zsidóságot a nyugat-európaiaktól, hogy a Lengyel – Litván Unióban nem csak városlakó népességet alkottak, hanem nagy számban éltek falvakban és kisvárosokban is. Az osztrák uralom kezdetén a galíciai területen a zsidóság közel 70-80 %-a élt vidéken. A jelenség a 16. századra nyúlik vissza, amikor az európai munkamegosztásban beállt változások következtében az Elbától keletre fekvő területeken a mezőgazdasági termelés lett a vezető szerep, és a nemesi birtokok is bekapcsolódtak az ártermelés folyamatába. Ez játszódtott le a Lengyel Királyságban is és ez a folyamat váltotta ki az izraelita lakosság szerepének változását, tulajdonképpen felértékelődését. A birtokos nemeseknek szükségük volt egy olyan mobil rétegre, akik terményeiket értékesíteni tudták, ismerték a kereskedelmi útvonalakat és a piac igényeit. Ezért a lengyel zsidóság a városok helyett

inkább a nemesek birtokaira költözött. A lengyel földbirtokosok nem szívesen foglalkoztak a birtokaik irányításával, nem is értettek hozzá, ezért szükségük volt a zsidókra, akik elengedhetetlen feladatokat látottak el. Ők irányították az uradalmakat, elszállították a birtok terményeit, amelyet aztán a városban eladtak. Így jött létre a város és vidék között a zsidóság és az egész lengyel társadalom közreműködésével egy sajátos gazdasági körforgás, amelyben kapcsolatba kerültek egymással lengyel és rutén parasztok, zsidó kereskedők és iparosok, német városlakók és lengyel földbirtokosok egyaránt.

A zsidók az áruforgalom lebonyolítása mellett gyakorolták az ún. földesúri haszonvételeket is. Bérbe vették a lengyel nemesség malom- halastó- és kocsmatartási jogát. Haszonbérlokként, illetve intézőként a zsidók közvetlen kapcsolatba kerültek a parasztsággal, akárcsak a malmokban és főleg a kocsmákban. Gyakorlatilag ők szervezték és irányították a falu gazdasági életét. Tulajdonképpen együtt éltek a paraszttal a falvakban, bár a korabeli utazók szerint a zsidóság kihasználta a parasztokat. Intézőként és haszonbérlokként utasításokat adtak az uradalom termelésére vonatkozóan, mint kocsmárosok eladták a nemesi birtok terményeit,- mert nem csak pálinkát mértek. Ugyanakkor a kocsmában folytak a gazdasági tárgyalások a parasztok és a zsidó kereskedők között. Ezek a kocsmák rendkívül fontos szerepet tölthettek be a galíciai gazdaságban. A templom mellett ez volt az egyetlen nyilvános hely, ahol a találkozhattak az emberek. Ide jöttek azok a falujáró, házaló vándorkereskedők is, akik felvásárolták a parasztok terményfeleslegeit.

Ahogy a királyi hatalom az évszázadok folyamán fokozatosan gyengült a zsidók biztonságát a nemesek, azon belül is a mágnások és földbirtokosok garantálták. Kölsönösen szükségük volt egymásra. A védelem fejében hiteleztek a nemeseknek és egyben szolgáltak is nekik. Szolgáltatuk legelterjedtebb módja a már említett nemesi birtokok, javadalmak bérleése, ügyeik intézése. Állami jövedelmeket, királyi birtokokat, vámokat nem bérelhettek, de a lengyel nemeseken keresztül mégis hozzájutottak ezekhez a bérleményekhez, mivel nem az államtól, hanem a nemestől vették bérbe. Ez a sajátos viszony a nemesség és a zsidóság között alapvetően meghatározta a lengyel gazdaságot. A nemes számára a zsidó volt a legjobb bérlő, a legjobb adós és hitelező egy személyben. Ez a szoros gazdasági érdekszövetség a lengyel nemesség és a zsidóság közötti mind a parasztságot, mind a városi

polgárokat, kézműveseket sértette. A kevés és gyenge városi polgár elsősorban a zsidó iparosokban látott komoly és tisztességtelen konkurenciát, mivel jóval olcsóbban termeltek és általában rosszabb minőségben, de ennek ellenére a keresztények is adtak megbízásokat zsidó kisiparosoknak. Ez természetesen maga után vonta a céhek haragját, akik féltették monopóliumaikat és hosszas küzdelmek árán elérték, hogy korlátozták a városokban a zsidó iparosok tevékenységét.

A parasztok számára a birtok bérbeadása volt a leggyűlöletesebb, mivel ez rendszerint gazdaságaik teljes tönkretételét jelentette. A zsidó bérlő ugyanis a legrövidebb idő alatt akarta a jobbágyságból kiperéselni a birtok hasznát és a földbirtokosnak hitelezett összeget. A 19. és főleg 20. erős lengyel antiszemitizmus gyökereit is ebben kell keresnünk.

Az osztrákok uralmuk kezdetén felmérték, hogy a bérleti rendszer gazdaságilag és morálisan kártékony, ezért aztán minden eszközzel törekedtek annak felszámolására. Mária Terézia és II. József zsidósággal kapcsolatos törvényeinek legfőbb célja a zsidóság foglalkozás szerkezetének gyökeres átalakítása, és kivándorlásuk megakadályozása volt, de sem nekik, sem pedig utódaiknak nem sikerült ezt elérni. Így elmondhatjuk, hogy a galíciai zsidóság helyzete egészen a monarchia fennállásáig megoldatlan maradt.

Galícia, mint úti cél – Bredeczky Sámuel galíciai utazása

A szépirodalomban, különösen a németnyelvű utazási irodalomban a galíciai utazás visszatérő motívum volt az elmúlt három évszázadban. A 18. század végén és a 19. század elején született néhány útleírás Galiciáról, elsősorban nyugat-európai utazók, nemesek és kalandorok tollából, de ezek mellett számunkra mind a mai napig azok a művek a legértékesebb források, amelyeket olyan személyek írtak, akik hosszabb-rövidebb ideig éltek, dolgoztak Galíciában, tisztségeket töltöttek be és több éves tapasztalataikat, hétköznapijaikat írták meg. Ezeket a műveket, tehát csak tágabb értelemben nevezhetjük utazási irodalomnak, – bár a történettudomány annak tekinti őket, – hiszen útbeszámolónak íródtak, de tulajdonképpen mintegy „melléktermékei” voltak a hivatali pályának. Forrásértéküket az is mutatja,

hogy Balthasar Hacquet és Bredeczky Sámuel Galíciáról írott művét 1990-91 folyamán reprint formában újból kiadták.

Munkánk szempontjából azért szenteltünk külön fejezetet Bredeczky Sámuelen kívül még Balthasar Hacquet, Ernst Traugott von Kortum és Joseph Schultes útleírásának, mivel hárman három különböző társadalmi pozícióból szemlélték és mutatatták be a galíciái állapotokat, és mindhárman Bredeczky kortársai, barátai, munkatársai illetve vitapartnerei voltak a galíciái évek alatt. Közös volt még bennük továbbá az is, hogy mindhárman a jozefinizmus és a felvilágosodás elkötelezett hívei. Bredeczky többször hivatkozott rájuk művében, munkásságuk, Galíciáról leírt élményeik, megállapításaik hatással voltak az ő nézeteire is.

Bredeczky Sámuel műve a *Reisebemerkungen über Ungern und Galizien* leginkább az ún. *enciklopédikus utazás* műfajába tartozhatna, amely egy másik útleírás típus, a *lexikográfiai-topográfiai utazás* egy „továbbfejlesztett” változata. Mindkettő jellegzetesen a Felvilágosodás korának szülötte, amelyben az utazók hatalmas mennyiségű adatot gyűjtöttek össze a vizsgált ország vagy országok lakosságáról, gazdaságáról, földrajzi- és természeti kincseiről. Ennek a műfajnak korabeli népszerűsége érthető, hiszen a felvilágosult abszolutizmus céljai között az is szerepelt, hogy az országot enciklopédikus alaposággal felmérjék a közigazgatás és a kormányzás tevékenységének megkönnyítése érdekében, a kutatást és a tudományt mintegy alárendelve az államgazdasági érdekeinek. Az említett két útleírás típus jellemző Bredeczky művére is, de emellett tekinthetjük a *Reisebemerkungen*-t akár *tanulmányút-leírásnak* (*Berufreisen*) vagy az ún. *hivatalnoki utazás* (*Funktionsträger*) leírásának is. Mindezekon túl Bredeczky művében is felfedezhetjük a Felvilágosodás korában annyira elterjedt természetkultuszt, ami áthatja Galícia föld- és vízrajzának leírását. Ez az érdeklődés nála valódi természettudományos ismeretekkel és szenvedélyes kutatókedvvel párosult.

Bredeczky Sámuel műve azonban egy kicsit mégis más, lehetetlenné téve besorolását bármelyik csoportba. Könyve egyfajta keveréke a hivatalos útgairól készült beszámolók és a szabadsága alatt megtett kirándulások leírásának. Ezért egyaránt szerepelnek benne Bredeczky útközben szerzett benyomásai és a tudományos alaposággal leírt és statisztikákkal alátámasztott adatközlések.

A szerző valójában jóval többet utazott, mint amennyiről beszámolt, és ezt meg is írja a könyve 1809-es előszavában. Azt, hogy milyen szempontok alapján válogatta össze írásait a megjelentetésre szánt műbe, melyik élményét tartotta megőrkítésre érdemesnek, nem lehet pontosan tudni, látszólag nincs a kiválasztásban semmi koncepció. Gyakran egymás után említ olyan városokat, amelyek távol fekszenek egymástól, tehát biztosan nem egy időben kereste fel ezeket a helyeket, de a könyv szerkesztésében mégis valamiért egymás mellé kerültek. Az is feltűnő – és tulajdonképpen érthető is, - hogy a német telepesek által alapított falvak bemutatása túlreprezentált, olykor oldalakat ír egy-egy már akkor is jelentéktelen és a 19. század folyamán már zömükben eltűnt, vagy más településekkel összeolvadt német kolóniáról. Ezzel együtt Bredeczky műve sok tekintetben árnyalja a korábban a köztudatban élő, vagy éppen addig ismeretlen Galícia képet.

Többször megjegyezte, hogy művét irodalmi céllal, de a maga szórakoztatására írta a pihenés óráiban, mivel az ország és a népismeret tanulmányozása a kedvenc foglalatossága. Ez az attitűd is meglehetősen jellemző a 18. századra, amikor az utazás egyre népszerűbb szórakozássá vált, amelynek résztvevői igyekeztek kikapcsolódni, de egyben művelődni is, vagy új ismeretségekre szert tenni.

Bredeczky Sámuel útleírásában a legnagyobb hangsúly az ásványokon, kőzeteken és természetesen a telepítésekkel kapcsolatos statisztikákon van. Ezt a lelkész meg is magyarázza az első kötet előszavában, ahol leírja, hogy Galiciában az államgazdaság kérdéseire figyelt. Többek között ez az oka annak, hogy a mai olvasó számára Bredeczky műve nem kifejezetten élvezetes olvasmány.

Általában elmondható, hogy jóllehet Bredeczky Sámuel a *Reisebemerkungen* írásakor már évek óta élt Galiciában, művében mélyebb társadalmi és szociális összefüggéseket nem tárt fel. Ez jól megfigyelhető lesz majd a galíciai zsidóságról szóló fejezetben vagy a galíciai ruténokkal

kapcsolatos szembetűnő tájékoztatatlanságában. A másik igen szembetűnő jelenség művében a rendkívüli lojalitás az osztrák kormánnyal és annak intézkedéseivel szemben, amit megmagyaráz a lelkiész felvilágosult gondolkodása. Ez a lojalitás különösen erős II. Józseffel és galíciai tevékenységével kapcsolatban. Minden alkalommal, ha az ő nevét említi, nem mulasztja el hozzátenni a „felejhetetlen” (*unvergessliche*) jelzőt.

Bredeczky is – kortársaihoz és a galíciai osztrák hivatalnokokhoz hasonlóan - egyfajta felszíniesség jellemezte bizonyos kérdések megítélésében. Bár nem lehet mindig pontosan tudni, hogy felszíniességről vagy bizonyos tények tudatos elhallgatásáról van-e szó. Bredeczky Sámuel már említett kortársai, akik szintén Galiciában éltek és dolgoztak, szintén hallgattak az osztrák hivatalnokok és a galíciai kormányzás néha kifejezetten káros tevékenységéről, arról, hogy a tisztviselők összejátszottak a galíciai, lengyel nemességgel, a zsidósággal és a parasztsággal szemben is. Nem beszéltek arról sem, hogy II. József rendeleteinek végrehajtását leginkább a kormányzás gátolta, és a császár halála után ez a tendencia még jobban felerősödött. Véleményünk szerint Bredeczky esetében ez a már említett túlzott lojalitással magyarázható.

Az eddig felsorolt kritikák mellett azonban nagy erénye Bredeczky Sámuel egész életművének a rendkívüli szorgalom és alaposság, amivel az adatokat gyűjtötte, és amivel állításait igyekezett alátámasztani. A legmegbízhatóbb, az osztrák hatóságok által összegyűjtött statisztikai adatokat használja, vagy saját maga végez felméréseket. Saját összeírásokat elsősorban a német telepések körében készített úgy, hogy minden egyes települést végigjárt, és statisztikákat állított össze.

A galíciai zsidósággal kapcsolatban a szuperintendens véleménye nem tér el a többi útleíráshoz képest. Ezt nem is várhattuk tőle, hiszen birodalom egyik tisztviselőjéről van szó, akinek már csak helyzeténél fogva is lojálisnak kell lenni a hatalomhoz. Az azonban kiderült írásaiból is, hogy az osztrákok zsidóságra vonatkozó politikája volt sikeres, és egészen a monarchia bukásáig megoldatlan probléma maradt.

Összegzés és további kutatási lehetőségek

Ha értékelnünk kell az osztrákok 146 éves galíciai uralmát, akkor megállapíthatjuk, hogy nem lehet sikeresnek tekinteni. Ezt a sommás ítéletünket azonban mindenképpen árnyalnunk kell annak tükrében, hogy Galíciát geopolitikai helyzete eleve negatívan határozta meg, és az ebből adódott hátrányokat soha sem tudta „ledolgozni”. Ez a térség mind a Lengyel Királyság, mind az osztrák birodalom határ tartománya volt, ennek következtében a perifériás területek fejlődésének minden jellemzőjét magán viselte. Ehhez járult még számos, egyéb speciálisan galíciai probléma: az etnikai sokszínűség, amely a nacionalizmus megjelenésével nemzetiségi konfliktusokhoz vezetett, a központi hatalom gyengesége, és a túlnépesedés. Valószínűleg, ha egy másik birodalom befolyása alá kerül, lényegesen az sem változtatta volna meg sorsát. Azok az osztrák kezdeményezések is, amelyek politikailag ésszerűnek és helyesnek tekinthetünk, a már említett helyi viszonyok közepette bukásra voltak ítélve.

A történész számára Galícia azonban ezzel együtt fontos és magyar szempontból még feldolgozatlan terület, tudományos szempontból pedig újabb kihívásokat rejt magában. Befejezésül néhány további gondolkodásra ösztönző témát sorolnék fel. Ami Bredeczky Sámuel munkásságát illeti az Országos Evangélikus Levéltárban őrzött hagyatékában számos eddig még feldolgozatlan és értékes munkája található. Közülük a két legértékesebb a *Materialen zur statistisch – geographischen Beschreibung von Galitien* (Anyagok Galícia statisztikai – földrajzi leírásához), amely azt az anyaggyűjtést tartalmazza, amelyet az osztrák kormány kérésére végzett a *Statistisch - geographische Beschreibung der Königreiche Galizien u. Lodomerien nebst Bukowina* (Galícia és Lodomeria Királyság, továbbá Bukovina statisztikai – földrajzi leírása) című ki nem adott tankönyvhöz. Ugyancsak egy tartalmas és alapos gyűjtemény a *Vorschläge zur Verbesserung der Landwirtschaft und anderer Industriezweige in Galizien* (Javaslatok a mezőgazdaság és más iparágak jobbítására Galíciában), amelyet a galíciai kormányzó által kiírt pályázathoz készített. Az eredeti pályamunka elveszett, de a hozzá tartozó kutatás anyaga szerencsére fennmaradt.

Nagy szükség lenne egy Galícia történetét 1918-ig feldolgozó magyar nyelvű monográfiára is, amelyen belül természetesen a galíciai zsidóság magyarországi bevándorlásának megannyi téveszméjét is tisztázni kell. Kétségtelenül nagy vállalkozás lehetne annak feltárása, hogy a galíciai zsidóság aránya mekkora is volt ténylegesen 19. és 20. századi magyar zsidóságon belül. Mindezek mellett még számos olyan „részletkérdés” is feldolgozásra vár, amelyek a magyar történetírás nem foglalkozott; ilyen az autonómia éveinek galíciai pártviszonyai, és a zsidóság szerepe a galíciai pártokban.

A disszertáció témakörében készült publikációk

2006 Egy cipszer lelkész Galíciában. Bredeczky Sámuel élete és munkássága. *Credo*

2006 Az oroszlánok városa- Ilyvó, Lwów, Lemberg, Leopoli, L'viv – *Európai utas*

2005 Galicia és a galíciai zsidóság a 18. század végén - *Múlt és Jövő*

1993 Az évszázados hűség (Dr. Fülei Szántó Endrével közösen)

Iskolakultúra